

Introductie op aflevering 2024-07

Deze maand aandacht voor het hoofd van de openbare lagere school in Mensingeweer **Jacob Tammo Borgman**. Hij stamt uit een onderwijzersfamilie. Zijn vader is hoofd van de school in Eenrum. Jacob wordt na enkele jaren als onderwijzer elders in deze provincie uiteindelijk hier schoolhoofd. Samen met zijn vrouw Jantje Bouwman, ook een dochter van een onderwijzer, woont hij in het meestershuis naast de school aan de Eenrumerweg in Mensingeweer. De familie heeft goede contacten in de omgeving en behoort tot de gegoede klasse. Er worden in de loop der jaren 7 kinderen geboren waarvan de zonen ook in het onderwijs hun bestemming vinden.

Jakob en Jantje trouwen in 1879 in Noorddijk en vier jaar later wordt hij hier schoolhoofd. Dat blijft hij tot 1919 dan wordt hij opgevolgd door Sietsko Henderik Hut. Niet alleen voor de school is Jacob actief, ook als schrijver van enkele schoolboekjes (zie p. 9-10) en als verdienstelijk amateurtekenaar. In 1912 wordt er een bijeenkomst georganiseerd door de districtsschoolopziener. In de ruimte waar men bijeen is, staan langs de wanden een aantal zelfgetekende schilderijen van Borgman *‘zoals deze liefhebber in de teekenkunst ze voor zijne school gebruikt’*, aldus de krant. Ook de zangkunst heeft zijn belangstelling. Jarenlang is hij directeur van het gemengd koor ‘De Harmonie’ in Eenrum.

Een voorbeeld van zijn tekentalent, nl. een aquarel van Groot Maarslag (na 1912, voor 1920).

Maar heel bijzonder is dat de familie Borgman een **fotoalbum** bijhoudt in die jaren. Dat was toen niet gewoon want fotografie op het platteland rond 1900 kwam niet veel voor. Hier in de omgeving houdt dan alleen P.J. Hijkema zich er zeer verdienstelijk mee bezig. Nota bene op een rommelmarkt heeft iemand dat album kunnen kopen. Hij heeft een aantal foto's met me gedeeld, waaronder twee unieke Mensingeweerster dorpsfoto's. Deze twee:

Enkele foto's uit het album van Borgman, hoofd der school te Mensingeweer

Jakob Tammo Borgman was hier hoofd der school (hds) van 1883 tot 1919. Hij leefde van 1851-1948. Zijn vrouw heette Jantje Bouwman. Jakob's vader was hds te Eenrum. Daar werd Jakob ook geboren. Voor dat hij naar Mensingeweer kwam, was Jakob hds te Schouwerzijl (vanaf 1879), daarvoor hulponderwijzer in Usquert en St. Annen. Een echte onderwijzersfamilie dus, want ook de zonen van Jakob gingen het onderwijs in. Hij was hier de opvolger van Niek Waterbolk op die eervol ontslag kreeg na maar liefst 40 dienstjaren. Niek was hds vanaf de bouw van de nieuwe school in 1843.

Foto 1. Deze foto dateert uit de periode rond het jaar 1900. Het is geen ansichtkaart omdat er geen plaatsnaam op staat vermeld. De foto komt uit het album Borgman en is ingeplakt. Vandaar dat er ook geen informatie op de achterzijde beschikbaar is.

Wat valt er allemaal te zien op deze afbeelding?

We beginnen onderaan. De weg loopt iets af naar beide zijanten, is wel verhard waarschijnlijk bepuind of begrind. Wel zie je veel zand op de weg liggen met sporen van karren en fietsen. Pas in 1913 wordt er in het dorp voor het eerst 300 meter straat beklinterd. Het betreft dan het gedeelte *'waterschapsbrug (Westerbrug) tot de Leiti met de in dit weggedeelte gelegen duikers en 6 meter beschoeiing bij de Kerkegracht'*. Eveneens werd besloten tot het leggen van een steenen voetpad vanaf de nieuwe straat tot het loopbrugje naar de Ossegang.

Links eerst een houten hekwerkje, dan de toegang naar de Ossegang. Die naam Ossegang is later, in de jaren 30, op verzoek van de aanwonenden veranderd in Molenweg. Dan volgt de woning, nu Eenrumerweg 1 met een heg er voor langs. Tegen de heg, die niet gesnoeid is, staat een jongen met pet op zijn hoofd. Van de woning zie je een zijraam en de voordeur met aan beide kanten twee ramen. Na de heg volgt dan een ijzeren hekwerk. Dan loopt een lagere heg door tot aan de linker brugleuning van de Westerbrug. Iets boven die lagere heg uitstekend is een stukje van het café op de hoek van de Hoofdstraat zichtbaar. Enkele leilindes staan voor het café. We zijn nu al aan de overzijde van het loopdiep

aangekomen.

Daar staat het voorhuis van boerderij Hekma/Dijksterhuis waarvan de deurpartij goed is te zien evenals de beide rechter ramen. Ook is een stukje van de rietgedekte schuur zichtbaar.

Dan volgt het tolhuis, waarvan ik nog nooit een foto heb gezien maar wel de bouwtekening. Deze tolwoning staat met de achterkant naar en vlak tegen het looppad. Dat huis werd in 1904 afgebroken.

Wat verder opvalt. Er staan veel bomen op de foto. De hoge staan dicht aaneen op een rij naar de brug van Abelstok. Vlak langs het water loopt een pad rechts van die bomenrij richting Abelstok. Hier liep het paard, met het snikjong op zijn rug, en trok de trekschuit voort. Ook wel door de schipper alleen met zijn vrouw aan het roer. Vanaf de brugleuning rechts tot helemaal rechts vooraan is de weg van de woningen gescheiden door houten hekwerken.

Ik begin nu rechts vooraan. De palen met een lat overlans, scheiden de weg en het schoolplein. De school zelf is niet te zien. Die werd in 1935 afgebroken zodat vanaf die tijd de kinderen naar de omliggende dorpen moesten voor onderwijs. Tussen de palen in, is in het begin ijzerdraad gespannen en iets verderop zitten ijzeren stangen. Precies op de plek waar het gras van het schoolplein overgaat in steen of tegels, dat valt niet goed te constateren.

Op het plein staan 13 kinderen keurig op een rij. Ze weten dus dat er een foto wordt gemaakt. Sommigen dragen een strohoed anderen een pet. Ook jongetjes droegen in die tijd rokjes, dus is het niet exact na te gaan hoeveel jongens of meisjes het zijn. Het is wel een klein aantal overigens. Er gingen toen toch wel meer kinderen naar deze school, waar zijn die dan? Voor het hek staan 7 personen van verschillende leeftijd, waarvan enkele met baarden, al dan niet wit. Een jongen houdt zijn fiets vast en een andere jongen heeft een emmer in zijn rechterhand. Zijn het de kinderen van welgestelde ouders? Van de boom op het schoolplein is een deel van de kroon zichtbaar.

Dan volgt het meesterhuis waarvan het raam aan de rechter zijwand is opengeschoven. Van boven af is aan de binnenzijde ongeveer drievierde deel met vitrage afgedekt. Waarschijnlijk om het zonlicht tegen te houden. Het huis dateert van ongeveer 1840 en is met regelmaat aangepast en verbouwd. De school dateert van 1843. Op beide percelen staan dan voor het eerst panden. Nog steeds wordt het meesterhuis bewoond en daarom moet er wel een degelijk bouwwerk zijn neergezet.

Op de plek waar eerst de school stond, staat nu een nieuw woonhuis. Daarom hier een foto uit 1900 waar Jakob en nog een onderwijzer met 24 kinderen op staan.

Borgman staat rechts op de linker foto. De onderwijzers en hun leerlingen staan voor de ingang van de school. Rechter foto, rechts zijn één lokaal en de schoolingang zichtbaar. Deze foto is van ongeveer 1930.

De volgende woning op foto 1 is het molenhuis met daarachter de molen. De molen en de woning zijn op dat moment eigendom van Egge Mulder.

Bedrijvenboek De Marne: *Mulder overleed op 3 januari 1918 in Mensingeweer op het adres Eenrumerweg 2. In 1880 woonde Mulder met zijn gezin aan de Eenrumerweg 4 in Mensingeweer en daar stond ook zijn windmolen. Deze windmolen, het huis en het erf hadden in die tijd een oppervlakte van 24 are en 40 centiare. De bestaande oliemolen had een lengte van 23 meter, een breedte van 8,50 meter en een hoogte van 21 meter.*

De molen werd in 1904 afgebroken, maar het onderstuk bleef staan. Dat bovengedeelte verhuisde in 1904 naar Veenoord en brandde daar in 1916 af door blikseminslag. Mulder bleef hier oliemolenaar tot 1916.

Rechts voor de brug een straatlantaarn. Omdat er nog geen elektriciteit in het dorp aanwezig was, moet dit wel een olielamp zijn. Die moest dagelijks worden aangestoken en weer gedoofd. Wie deed dit werk en waren er nog meer lantaarns in het dorp aanwezig?

Tot slot nog een opmerking over het zwart vlekje links van de man in het midden. Het lijkt op een deel van een persoon. Je ziet een voet en een been en daar boven een kledingstuk. Alle andere staan keurig stil in een vaste houding. Zou er iemand hebben bewogen of zijn weggelopen en daardoor later zijn weggetoucheerd?

Dezelfde plek maar dan 125 jaar later. Nog wel gras maar geen heggen voor de huizen en nauwelijks bomen. Eenrumerweg 1 en 8/10 zijn gelijk gebleven, evenals Schouwerzijlsterw. 1

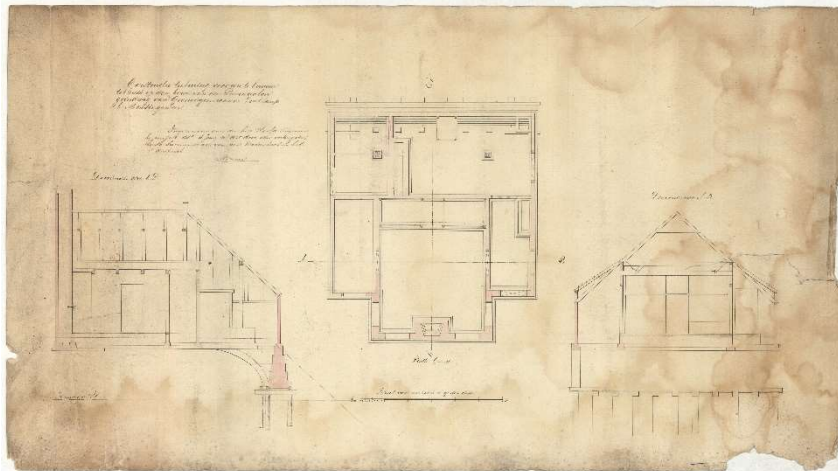
Toelichting op het tolhuis:

1) Het bouwen van een provisioneel tolhuisje, met een tolboom en aanhooren, op den grindweg ten westen van Mensingeweer, en een' tolboom en aanhooren voor het huis van R. J. VAN DER SCHAAF, ten oosten van Leens.
Hierop zijn vier inschrijvingsbiljetten ingekomen te weten, van J. W. BLIJ, wonende te Farmsum, voor f 820; J. P. TAKENS, te Uskwert, voor f 686; G. IJZEBRANDS HUIZINGA, te Zuidhorn, voor f 644, en de laagste inschrijver was W. MULDER, aannemer, wonende alhier, en wel voor f 626.

Op Zaterdag 18 Juni 1904,
's nam. 5 uur, zal, ten huize van J. CLASON te Mensingeweer, publiek worden verkocht, op afbraak:
Het voormalig TOLHUIS c.a.
te Mensingeweer.
J. TH. W. REILINGH D.ZN.,
notaris te Leens.

Al in 1852 stond de volgende advertentie in de Groninger courant. Al met al zijn er dan toch ongeveer 40 jaar toegelaten geïnd door de provincie. De sloop volgde nl. in 1904.

Foto 1 is de eerste en enige waarop het tolhuis van Mensingeweer staat afgebeeld. Het stond met achterzijde tegen het looppdiep. Onderstaande bouwtekening geeft een goed beeld van hoe het huisje er uitzag. De slagboom moet je er zelf nog bij bijdenken. In 1895 was voor de tijd van 3 jaar Lambertus Halsema hier tolgaarder. Ook in 1903 is hij nog 'tolmeester' in een advertentie die hij plaatste.

Bouwtekening uit ca. 1860 voor het tolhuis van Mensingeweer (BbG).

Links staat: *Constructie tekening voor een te bouwen tolhuis op den berm van den provincialen grindweg van Groningen naar Zoutkamp te Mensingeweer.*

Toelichting op de molen:

Van deze molen **met** zijn wieken bestaat nog één andere foto gemaakt door P.J. Hijlkema uit Mensingeweer. Je ziet goed de enorme onderbouw onder de stelling van de molen. Ook een flinke schoorsteen, die op de eerste foto niet zichtbaar is of toen al verdwenen?

Uit de molendatabase het volgende: *De oliemolen werd in 1851 gebouwd voor de familie L.J. Lammerts. Wed. Lammerts verkocht hem in 1861 aan Egge Siemens Mulder.*

In 1880 werd een stoommachine van 16 pk geplaatst, en in 1904/1909 werd de molen onttakeld.

**** Mr. P. BRONGERS, Notaris te Mensingeweer, zal, op WOENSDAG den 16den Januarij 1861, des namiddags te twee uur, ten huize van de Weduwe J. L. LAMMERTS, te Mensingeweer, kracht regterlijke autorisatie, publiek te Koop presenteren:**

I. Een in den jare 1851 gebouwd

OLIEMOLEN

van 77 Voet Vlucht, voorzien van OLIEKELDERS, ter berging van 400 Vaten Olie, KOEKHOKKEN, ruime ZAADZOLDERS en verdere GERIJFELIJKHEDEN, zijnde tevens ingerigt voor **Pelsteenen**; voorts een daarbij staande **BEHUIZING en SCHUUR**, met groote ZOLDERS voor Zaadberging, STALLING voor Paarden en Koeijen, alles staande op Eigen Grond, ter grootte van pl. m. 10 Roeden, en wel zeer gunstig aan het Hoofdkanaal van Groningen naar de Zoutkamp, te Mensingeweer, bij de nieuwe Brug, welke den voormaligen Mensingeweester Dam heeft vervangen.

II. Een daarbij gelegen TUIN, groot pl. m. 10 Roeden, tot vaste huur doende 's jaars f 4—00.

III. Den EIGENDOM van snb II genoemden Tuin. Alles toebehoorende aan de Weduwe L. J. LAMMERTS, C. S., te Mensingeweer.

Door toevallige omstandigheden, gedenkt LUB-

Foto 2. Het meesterhuis. Jakob Tammo Borgman staat voor het portaal en rechts van hem een 12-tal schoolkinderen. Wie goed kijkt ziet rechts ook nog een gedeelte van de toegangsdeur van de school er naast. Mogelijk stamt deze foto uit 1910 of ietsje later omdat de bomen voor het huis en de school groter ogen dan op de andere foto. Voor een latere datering pleit ook nog het volgende. Op de foto 1 aan het begin van dit artikel komt het schoolplein tot en met het eerste raam van de rechterzijde van het meesterhuis. Op de foto hierboven staan de kinderen in de tuin van het meesterhuis. Het speelplein is dus verkleind. En misschien zijn dit ook wel alle kinderen die deze school bezoeken. Het aantal leerlingen per jaar is iets om later nog eens uit te zoeken, het zullen er meer geweest zijn dan deze 12.

De huidige situatie in 2024.

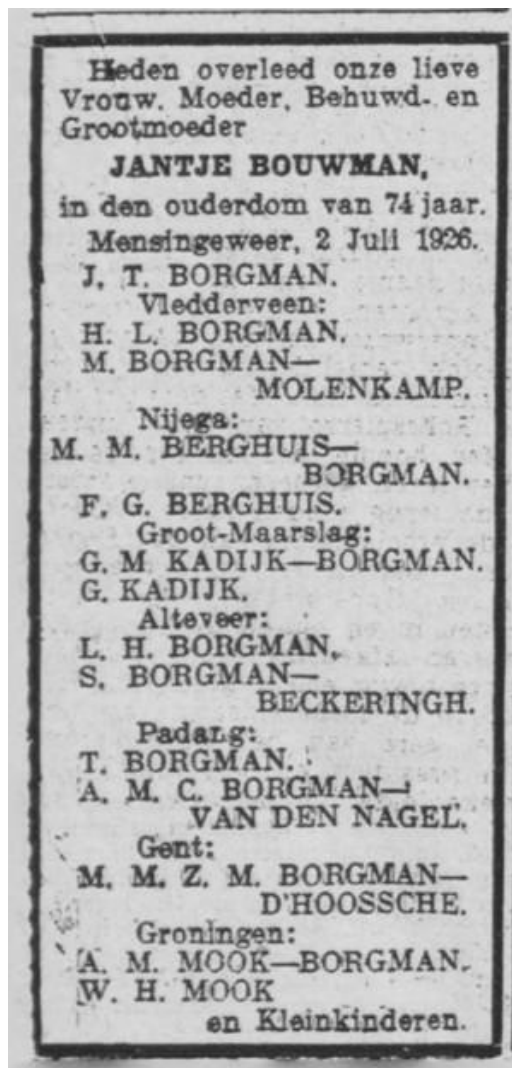
Het gezin Borgman-Bouwman in 1914 voor de meesterwoning met kinderen en aanhang.

Foto 3. Staand vlnr: ⁴Leonard^a, ²Marie Margaretha^b, Foppe Geerts Berghuis^b, Menje Molenkamp^c, Edzo Helmer Andreas⁶ en Gerhardus Kadijk^d; zittend vlnr: Swaan Beckeringh^a, **Jantje**, ⁷Anne Menette, ¹Hendrik Leonard^c, **Jakob** en ³Grietje Maria^d. Foto gemaakt door ⁵Tammo. Kinderen op volgorde van geboorte ¹⁻⁷, echtparen^{a-d}.

Jantje en Jakob op samen op portret, foto 4.

Deze notaris Brongers was eveneens een bekende persoonlijkheid te Mensingeweer en wijde omgeving. De 92-jarige heer Borgman, oud h.d.s. te Mensingeweer, herinnert zich nog levendig, hoe hij als jongen met den jager Onne Knol van Eenrum naar Mattenesse toog om den heer Brongers een haas te brengen. Ook weet de vriendelijke krasse grijsaard nog heel goed, dat zijn vader - h.d.s. te Eenrum - soms met notaris Brongers meeking naar een boeldag om te fungeeren als klerk. "Ik zie vader nog naast den notaris op een boerenwagen zitten", aldus de heer Borgman. Door 't verrichten van dergelijke werkzaamheden wist de onderwijzer zijn klein tractementje ietwat te verhoogen. NvhN 1944

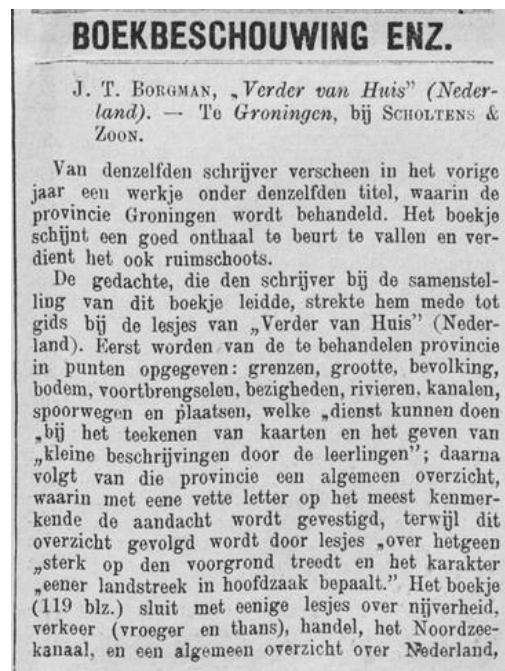
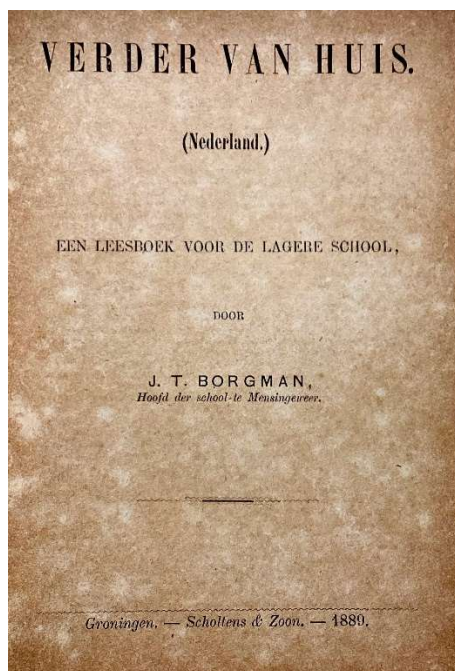
Bronnen: Foto's 1-4 uit: Album van J.T. Borgman nu in het bezit van Nico de Both. Nico bedankt dat je de beelden uit dit album met me hebt gedeeld. Ook dank aan Dirk Fennema voor fotoverbetering.

Delpher, BeeldbankGroningen, kleurenfoto's Tonnis

Hierna iets over enkele boekjes die Jakob Tammo schreef als onderwijzer/hoofd der school.

De wekker juni 1889. *Nederland* telt 119 blz. In 1888 verscheen al van hem *Verder van huis (de provincie Groningen)*. Het deeltje *Groningen* bevatte 30 leeslesjes en 9 vragenlesjes. O.a. over een reisje naar Rottumeroog en de kwelders. S. Tillema besprak het werk positief in De wekker van juli 1988. 96 blz. en de prijs 0,30 cent.

Links: De titelpagina. Rechts een deel van de positieve bespreking van het boek door S. Tillema (die bespreking is nog heel veel langer, in *De wekker : weekblad voor onderwijs enz.*). In 1914 biedt een andere uitgever *Verder van huis (Nederland)* als volgt aan: 600 ex. voor f 6,-. Er zijn er dus genoeg van gedrukt. Op boekwinkeltjes vond ik een exemplaar, zodat ik hier de titelpagina kan laten zien. In het voorbericht staat dat het werk is bedoeld voor leerlingen van een jaar of 11. In 40 schetsjes wordt Nederland toegelicht. Borgmans schets no. 3 **Eene boerderij** is heel leuk en beeldend. Vandaar dat ik dit verhaal tot slot hier opneem.

3. Eene Boerderij.

Twee à drie minuten buiten het dorp, aan den breeden grintweg, woont de boer, dien wij willen bezoeken. Aan het einde van deze rij knotwilgen is de ingang der oprijlaan, die tot achter de schuur leidt. Wij wandelen haar op en komen weldra aan het vondertje over de wijde gracht. Aan den kant van het water groeien hoge ijpen; daar achter zijn woning en tuin beschut tegen den ruwen bulderbast van 't noorden.

Wij zijn nu op het "heem" en volgen het steenen paadje naar de zijdeur. Rechts van ons is eene doornheg, tot afsluiting van den tuin, links een hek van witte latjes, opdat de paarden het grasperk ter zijde van de schuur niet verlaten. Op het rek bij de pomp liggen een paar emmers, zoo pas door de meid gereinigd.

Men kan wel zien, dat hier welvaart heerscht. Hoe keurig net is die woning!

Wij worden door eene breede gang in het woonvertrek geleid, dat uitzielt op den moestuin. Er tegenover bevindt zich de "mooie" kamer. Vervolgens komen wij in de keuken, den kelder,

de eetkamer voor het werkvolk, het karnhuis en ten laatste in de melkkamer.

Wij gaan door een donker gangetje en zijn weldra op de "achterdeel," zooals de boer zijne veestallen noemt. Eén, twee, drie, dertien stallen voor 't rundvee; op iederen stal twee koeien, dat wordt nog al een getalletje! "t Is nu zomer; het vee is in de weide," zegt de boer; "alleen des winters staan de koeien op den stal."

Nu komen wij bij de paardenstallen. Op stal no. 1 staat het "sjeespaard", een fraai dier; die oude knol daar op stal no. 10, den achtersten, is het karnpaard.

De "zaadschuur" is door hout en steen afgescheiden van de stallen; anders zouden de uitwasemingen van het vee in het koren en hooi dringen. Welk eene schuur! Wel 35 m lang en 20 m breed. Zij is nu bijna geheel ledig. Aan den wand hangen dorschvlegels, hooivorken en harken. Op den leemen, geteerden vloer, de "deel", staan het dorschblok, de wanmolen, hooiwagens, karren van allerlei slag, ploegen, eggen, machines van verschillende soort, eene koets en eene sjees. In de "bijschuur" zijn de schapenhokken, het kippenrek, hokken voor konijnen, duiven en varkens.

Achter de schuur is een groot plein. Daarop ligt een deel der mest, die dezen winter door het vee is opgeleverd.

Wij komen in den tuin. Wel aardige perkjes zien wij er, met bloemen en heesters, met tuingewassen, aalbessen en kruisbessen bezet. In den "appelhof" staan verscheiden vruchtboomen: appel- en pereboomen vooral. Met genoegenvoldoen wij aan het verzoek van den boer, om ook zijn land te zien. Wij klimmen om een landhek en bevinden ons dan in eene heerlijk groene weide. "t Is zoo gemakkelijk voor de meiden," zegt de boer, het "groenland" dicht bij huis te hebben. Ik heb nog drie andere stukken grasland; ong. het vierde deel mijner landerijen is groen."

"Dus hebt ge meer bouw- dan weideland?" vragen wij.

"O zeker, al de boeren hier in de buurt. De Gron. boer is in de eerste plaats landbouwer. Bij enkele dorpen slechts houdt men zich meer met veeteelt bezig."

"Ziet, deze gerst was rijp; zij is reeds gezicht. Gedeeltelijk ligt ze al in schooven gebonden op den grond. Gerst is eene der hoofdproducten van den Gron. landbouw.

Maar nog meer haver verbouwt men hier. Geen betere haver dan die uit Groningen.

Ziet hier mijn koolzaad. Het lijkt goed; er zitten hauwen* genoeg aan de stengels; maar de prijs er van is zoo laag. In deze streek komt tegenwoordig dan ook minder koolzaad dan vlas voor."

Thans komen wij op een veld aardappelen, en daarna zien wij erwten, boonen, kool, dederen kanariezaad.

"De zandige klei," zegt de boer, brengt ook uitstekende rogge voort. Wat op de "zware" kleigronden beter op hare plaats is? Ziet deze tarwe! Zoudt ge er betere kunnen aanwijzen?

Zooals ge weet, heeft men op de Gron. klei den wisselbouw ingevoerd; ieder jaar verbouwt men op 't zelfde stuk land iets anders. Dan raakt de grond niet zoo spoedig uitgeput. Maar toch, indien de boer zijne landerijen niet bemestte, zou zijne oogst gering zijn. Daarom verzamelt hij zorgvuldig gedurende den winter de mest van zijn vee. Van kunstmeststoffen maakt hij in de laatste jaren ook wel gebruik. De nieuwe polders behoeven den eersten tijd niet bemest te worden.

Ja, een boer heeft veel te doen. Hij moet zorgen voor uitstekend zaaikoren en goede machine. Nu dient er een stuk land gedraineerd te worden, dan moeten er greppels of slooten gegraven; een boer heeft altoos volop werk."

Wij hebben de woning nu weer bereikt en nemen hartelijk afscheid van den vriendelijken man.

* hauwen=droge vruchtdoos